

LADISLAV LENOVSÝ*

Vzt'ah jazyka, kultúry a identity v prostredí etnických minorít

LENOVSÝ, L.: The Relation of Language, Culture and Identity in the Enviroment of Ethnic Minorities. *Slavica Slovaca*, 53, 2017, No. 3-4, pp. 243-251 (Bratislava).

This paper focuses on the relations between language, culture and identity in the enviroment of ethnic minorities on the example of Lowland Slovaks – Slovak communities existing in Hungary, Serbia, Romania and Croatia. The diversity of their language, culture and identity, which can be seen today, is the result of their (somewhere more than historical) coexistence with national majority and other minorities. This situation and perspectives are not just results of the past (especially post-Ottoman and national-emancipation periods), but mainly results of the multinational Europe from the second half of the 20th century and increasingly more of the euro-unionization and globalization.

Minority identity, Lowland Slovaks, ethnoculture, identification processes.

Národ je dôležitá etnická, kultúrna, spoločenská a ešte stále aj politicko-ekonomická jednotka. Vznik, formovanie, rozpad aj zánik národov, alebo ich častí, je preto nielen tradičným predmetom výskumu viacerých vied o človeku, kultúre a spoločnosti, ale aj témou pertraktovanou v prostredí laickej verejnosti. Etnická rozmanitosť Európy konštituovaná do štátov etablovaných na národnom princípe spolu s legitimizáciou a inštitucionalizáciou národnostných minorít a etnických skupín je jej charakterovou črtou, hoci niekedy i bolestivým, ale jedinečným výsledkom humanizmu vo svojej najrýdzejšej podobe.

Národná, národnostná, etnická identita a občianska príslušnosť patria k jedným z najvýznamnejších identít, ktorými súčasný európsky človek disponuje. Niekedy nevedomovane a latentne, inokedy manifestne a úmyselne ovplyvňujú najzávažnejšie otázky jeho života. Otázka identity a identifikácie je v snahe poznať a pochopiť myslenie a konanie ľudských spoločenstiev aj jednotlivcov kľúčová.

Slováci žijúci mimo územia Slovenska sú súčasťou slovenského národa. Ich kultúra (ako spôsob života aj ako hodnoty, ktoré udržiavajú a vytvárajú) je súčasťou slovenskej kultúry, hoci sa už bytostne neviaže na geografický priestor Slovenska. Podobne platí skutočnosť, že príslušníci národnostných minorít, sú občanmi štátov, kde sa narodili, žijú a kde je ich skutočný domov. Ich kultúra je neoddeliteľnou súčasťou kultúry týchto štátov. Ich kultúrna identita je determinovaná príslušnosťou k národnej/etnickej kultúre, lokálnej/regiónálnej/ areálovej kultúre (neraz pozostávajúcej z ďalších inoetnických kultúr), príslušnosťou ku kultúre majority (štátotvorného etnika), ale aj ku kultúre európskej a v najširších kontextoch aj k svetovej.¹

* Prof. PhDr. Ladislav Lenovský, PhD., Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava.

¹ K problematike aktuálnych civilizačno-kultúrnych procesov bližšie Hajko, Dalimír: Globalizácia a kultúrna identita. Nitra: UKF v Nitre 2005, 128 s.; o multikulturalizme v kontexte slovenskej kultúry bližšie napríklad Mistrík, Erich: Slovenská kultúra v multikulturalizme. Nitra: UKF v Nitre 2005, 128 s.

Jazyk je v týchto spoločnostiach primárnym etnoidentifikačným a etnodiferenciačným nástrojom, čoho najsignifikantnejším príkladom je slovenský jazyk ako materinský jazyk. Jeho znalosť je v skúmaných spoločnostiach² stále najdôležitejším integračným, socializačným a enkulturačným faktorom. Práve materinským jazykom sa tu konštruuje vedomie pôvodu a podmieňuje etnická identita jednotlivcov aj skupín. Až deklarovanie istej úrovne komunikačných schopností a najmä zručností legitimizuje etnickú príslušnosť. Táto úroveň je u Slovákov nekompromisne požadovaná, samozrejme, vrátane tolerancie vysokej nárečovej variantnosti slovenčiny.

Slováci žijú južne od hranice Slovenska v početných enklávach, aj v diasporicky pretrvávajúcich skupinách tvorených len jednotlivcami či rodinami. Ich historická prítomnosť v dnešnom Maďarsku, Srbsku, Chorvátsku a Rumunsku je výsledkom najmä postosmanskej etapy vývinu Rakúsko-Uhorska, neskôr Uhorska.³ Následná etnogenéza súvisí s vývinom „Európy 20. storočia,“ ako v rozličnej miere integrovaného systému národných štátov založených na etnickom princípe v rámci úspešných národno-emancipačných snáh niektorých európskych národov. Aktuálny projekt „novej Európy 21. storočia“ (a v najširších kontextoch aj idea jednej globálnej spoločnosti) sa (nakoniec) prejavuje v ambivalentnom pôsobení preferovaných politických, axiologických aj ekonomických trendov. Ich výsledkom je na jednej strane denacionalizácia, deetnizácia, delokalizácia kultúry s cieľom vzniku globalizovanej, homogenizovanej a korporátnej Európy (sveta) s čoraz slabším vplyvom (národných) štátov a pôvodných obyvateľov, no na druhej strane stojí podpora kultúrnej diverzity (ako normy) a multikultúrnosti najmä na báze udržiavania jazykovej, náboženskej, kultúrnej a etnickej identity ako historického/kultúrneho dedičstva, prípadne ako špecifického kultúrneho kapitálu.

Dolnozemskí Slováci⁴ (tak ako aj iné európske minoritné spoločnosti) už po generácii prežívajú aj zanikajú (asimilujú sa) pod vplyvom historickej turbulencie stredoeurópskeho priestoru – vo víchre „veľkých“ geopolitických ideových, ekonomických a technologických

² Predmetom terénneho výskumu v rokoch 2005 – 2016 boli:

Maďarsko – zadunajská obec Jásf (Jásd) v oblasti Bakonského lesa; pilišský Senváclav (Pilisszentlászló); novohradský Veňarec (Vanyarc); pripeštianska Šára – časť mesta Dabaš (Dabas – Sári); podunajský Edház (Dunaegyháza), mesto Békešská Čaba (Békecsaba) a dedina Tárdoš (Tardos) v pridunajskom pohorí Gereče.

Srbsko – autonómna časť Vojvodina – báčske dediny Pivnica (Pivnice) a Silbaš (Silbaš); pribelehradské Boľovce (Boļevci) a banátska Vojlovica – časť mesta Pančevo (Vojlovica-Pančevo).

Rumunsko – mesto Nadlak (Nadlac) v aradskej oblasti; dedina rumunského banátu Butin (Butin) a dve bihorské obce Borumlak (Borumlaca) a Varzaľ (Varzari) v Sedmohradsku.

Chorvátsko – dedina Solňany (Soljani) v Slavónii.

³ Počet Slovákov podľa cenzov v jednotlivých krajinách v roku 2011: Chorvátsko 4753 (Population by ethnicity, by towns /municipalities, 2011. Dostupné na: http://www.dzs.hr/Eng/censuses/census2011/results/htm/E01_01_04/E01_01_04_zup16.html); Maďarsko 29647/35208 (Population by nationality 2011. Dostupné na: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tables_regional_13); Rumunsko 13654 (Populatia dupa etnie la recensamintele. Dostupné na: <http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol4/tabele/t1.pdf>); Srbsko 52750 (РЕЗУЛТАТИ ПОИСА СТАНОВНИШТВА, ДОМАЋИНСТАВА И СТАНОВА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ 2013 ГОДИНЕ, децембар 2016. s. 14. Dostupné na: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>)

Základné údaje o Slovákoch: v Maďarsku bližšie Papuček, Gregor – Balážová, E.: Maďarsko. In Bartalská, Ľubica (ed.): Sprievodca slovenským zahraničím. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov 2001, s. 153-178; v Rumunsku Štefanko, Ondrej: Rumunsko. In Bartalská, Ľubica (ed.): Sprievodca slovenským zahraničím. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov 2001, s. 233-252; v Juhoslávii Babiak, Michal: Juhoslavia. In Bartalská, Ľubica (ed.): Sprievodca slovenským zahraničím. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov 2001. s. 107-132; v Chorvátsku Bartalská, Ľubica: Chorvátsko. In Bartalská, Ľubica (ed.): Sprievodca slovenským zahraničím. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov 2001. s. 87-100.

⁴ O definovaní a identifikácii Dolnej zeme a dolnozemských Slovákov bližšie napríklad Botík, Ján: Dolnozemskí Slováci. Tri storočia vystaňovaleckých osudov, spôsob života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2011, 335 s.; Kmeť, Miroslav – Mičko, Peter: Kontúry slovenskej dolnozemskej identity v 19. storočí. In Ambruš, Ivan Miroslav – Hlásnik, Pavol – Unc, Bianca (eds.): Dolnozemskí Slováci – hranice určenia. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2013, s. 115-123.

trendov, vo vetre vnútroštátnych stratégií a politických nálad, ale aj v pnutiach a vibráciách endogénneho vývoja a každodenných vzťahov s bezprostredne obklopujúcim prostredím.

Problematika migrácie, adaptácie, akulturácie a niekde aj asimilácie komunit Slovákov v priestore Dolnej zeme je pomerne podrobne prebádaná najmä prostredníctvom etnologickeho,⁵ historiografického,⁶ jazykovedného⁷ a umenovedného⁸ výskumu. I napriek tomu ani dnes nedochádza k poklesu záujmu o túto problematiku. V ostatných desaťročiach totiž v súvislosti s príchodom nových teoreticko-metodologických prístupov k štúdiu jazyka, kultúry a identity a kreovaním a etablovaním moderných disciplín/subdisciplín v rámci humanitných, spoločenských ale aj prírodných vied dochádza k definovaniu nových, doteraz neprebádaných tém, aj k redefinovaniu niektorých známych poznatkov a zovšeobecnení.⁹

Navyššie svet, v ktorom jestvujú slovenské komunity (aj iné minority) sa mení a ony sa menia spolu s ním. Tento vývoj nie je samovoľný ani náhodný, ale procesuálny, lebo systém je integrovaný. Jazyková a kultúrna diverzita jednotlivých slovenských komunit je mimoriadne vysoká v závislosti od štátnych, politických, etnických, náboženských, ekonomických, geografických

⁵ Napríklad Botík, Ján: *Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava: LÚČ 2007. 228 s.; alebo; Benža, Mojmir (ed.): *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslávii*. Báčsky Petrovec, Bratislava: MS v Juhoslávii, ÚE SAV 2002, 413 s.; Benža, Mojmir (ed.): *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 1998, 165 s.; Benža, Mojmir (ed.): *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Chorvátsku*. Našice: Zväz Slovákov v Chorvátsku 2005, 165 s.; Slavkovský, Peter – Stoličná, Rastislava: *Atlas tradičnej kultúry slovenských menšín v strednej a južnej Európe*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2006, 282 s.; Fügedy, Erik – Ferenc, Gregor – Király, Péter: *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku – Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn*. Budapešť: VÚSM 1993, 195 s.; Divičanová, Anna (ed.): *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku – A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza*. Békešská Čaba: VÚSM 1996, 165 s.; Lenovský, Ladislav: *Naši vo svete. Slováci južne od hranice Slovenska I*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2016, 166 s.; Lenovský, Ladislav: *Naši vo svete. Slováci južne od hranice Slovenska II*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2017, 145 s.

⁶ Sirácky, Ján a kol.: *Slováci vo svete 1*. Martin: Matica slovenská 1980. 304 s.; Sirácky, Ján: *Dlhé hľadanie domova*. Martin: Matica slovenská 1985. 532 s.; Sirácky, Ján: *Dolnozemskí Slováci – nový domov a stará vlasť*. In Bielik, František – Baláž, Claude (eds.): *Slováci v zahraničí 18 – 19*. Martin: Matica slovenská 1994, s. 222-225; Vereš, A.: *Slovenská evanjelická cirkev a. v. v kráľovstve juhoslovanskom v slove a v obrazoch*. Báčsky Petrovec: Knižtlačiareň úč. spol., 1930, s. 6.; Kmeť, Miroslav: *Historiografia dolnozemsých Slovákov v 19. storočí*. Banská Bystrica: Belianum 2010, 306 s.; Kmeť, Miroslav: *Historiografia dolnozemsých Slovákov v prvej polovici 20. storočia*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku 2013, 248 s.

⁷ Štolc, Jozef: *Slovenské nárečia v Juhoslávii. Dokončenie z minulého čísla*. In: *Kultúrny život*, 1947, roč. 2, č. 22-24, s. 4; Štolc, Jozef: *O pôvode a rozvoji slovenskej reči v Juhoslávii*. In: *Nový život* (Báčsky Petrovec), 1965, roč. 8, s. 337.; Hríbová, Marína: *Historické a kultúrne kontexty slovenských nárečí v Srbsku I*. Slavica Slovaca, 2017, roč. 52, č. 2, s. 133-149; Žeňuch, Peter – Žeňuchová, Katarína: *Jazykové, etnické a konfesijné procesy v byzantsko-slovenskom prostredí karpatského regiónu v 18. a 19. storočí*. In Žeňuch, Peter (ed.): *XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008, s. 110.

⁸ Napríklad Babiak, Michal: *Tradícia a identita*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2016. 225 s.; Babiak, Michal: *Anabáza*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2011. 187 s.

⁹ Aktuálne napríklad sociolingvistika, bližšie Homišinová, Mária: *Medzigeneračné súvislosti vnímania sociálnej identity Slováckmi žijúcimi v Maďarsku*. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*, 2004, 20, s. 159-165; Uhrinová, Alžbeta: *Najdôležitejšie faktory zachovania slovenského jazyka v Maďarsku*. In Divičanová, Anna – Dudok, Miroslav (eds.): *Slovenčina v menšinovom prostredí. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba: VÚSM 2008, s. 71-88; Uhrinová, Alžbeta: *O projekte Slovenský jazyk v Maďarsku*. In Divičanová, Anna – Tóth, Alexander Ján – Uhrinová, Alžbeta (eds.): *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku: materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba: VÚSM 2006, s. 226-230. Tušková, Tünde: *Slovenský jazyk v univerzitnom bilingválnom prostredí*. Békešská Čaba: VÚSM 2016, 176 s.; alebo kulturológia, napríklad Divičanová, Anna: *Jazyk, kultúra, spoločenstvo*. Békešská Čaba, Budapešť: VÚZSM 1999, 335 s.; alebo kultúrna a historická geografia, napríklad Chrastina, Peter: *Vnímanie krajiny v minulosti – historická krajina slovenskej enklávy Békešská Čaba dnes*. In: *Historická geografie*, Praha 2009, 35/1, s. 79-86; Cigán, Juraj – Chrastina, Peter: *Origin of Bihor Slováky from the point of view of critical analysis of Grigore Benedek's work (language and historical background)*. In: *Český Lid – Etnologický časopis*, 2013, roč. 100, č. 2, s. 173-182.

a iných parametrov/špecifik, čo sa prejavuje v existencii množstva identít (ako príslušností). I napriek tomu jazyk, kultúra a identita slovenských dolnozemskej komunit sú vo vzájomne sa determinujúcom vzťahu, ktorý je nadčasový a nesie znaky univerzálnosti. „Slovenskú“ Dolnú zem dnes možno vidieť ako sociokultúrnu sieť jazykových ostrovov pôvodne vzniknutých na etnickom princípe odvodenom od jazykovej, regionálnej, náboženskej a kultúrnej identity prvých kolonistov a následne aj ďalších prúdov slovensky hovoriacich imigrantov pochádzajúcich z územia dnešného Slovenska a z iných slovenských lokalít Dolnej zeme v rámci vnútorných sekundárnych a terciárnych migrácií.

Následný etnický, jazykový a kultúrny vývoj v jednotlivých komunitách vyústil do množstva navzájom odlišných výsledkov:

a) početné lokálne spoločenstvá s majoritným zastúpením slovenského obyvateľstva, so všeobecnou znalosťou slovenského jazyka a jeho používaním v rodinnom aj spoločenskom prostredí všetkými generáciami, s funkčným národnostným školstvom, kultúrnymi inštitúciami, s realizáciou kultúrnych tradícií a náboženského života v slovenskom jazyku (príkladom sú enklávy vo Vojvodine ako Báčsky Petrovec, Pivnica, Kovačica, Selenča, Padina, alebo Nadlak, či Bodonoš v Rumunsku);

b) ešte stále vitálne slovenské minoritné spoločenstvá v inak „majoritných“ dedinách a mestách (alebo spolu s inými minoritami), s reprodukciou vlastnej kultúry, s medzigeneračnou transmisíou etnickej identity a kontinuitou používania slovenčiny v rodinnom prostredí, s prítomným národnostným školstvom, cirkevnými a kultúrnymi inštitúciami (ako napríklad Silbaš, Pančevo-časť Vojlovica, či Boľovce v Srbsku, alebo Butín, či Borumlak v Rumunsku);

c) síce ešte stále jestvujúce minoritné slovenské spoločenstvá, ale identifikované a identifikovateľné len prostredníctvom znalosti slovenského jazyka a jeho príležitostného používania v prostredí seniorov a strednej generácie, pričom mládež a deti s ním do kontaktu prichádzajú len pri formálnych príležitostiach v škole (v rámci jeho fakultatívnej vyučby ako cudzieho jazyka), v miestnom kultúrnom či cirkevnom spolku, alebo len výnimočne a spolu s kultúrnymi tradíciami je slovenčina z verejnej a komunitnej sféry (primárnych a sekundárnych skupín) súčasťou len inštitucionalizovaného kultúrneho dedičstva (ako napríklad väčšina lokalít v Maďarsku označovaných ako slovenské, alebo s výnimkami aj lokality v Chorvátsku);

d) (takmer) asimilované slovenské lokality, kde používanie jazyka zaniklo, resp. eliminovalo len na jeho ovládanie niekoľkými jednotlivcami, prevažne príslušníkmi najstaršej generácie. Kultúrne tradície, ak aj nezaniikli úplne, tu stratili svoj etnický rozmer/provenienciu, prípadne boli prijaté majoritou, alebo deetnizované ako lokálne, resp. regionálne tradície (napríklad pôvodne slovenské ostrovy v Maďarsku, alebo Chorvátsku).¹⁰

Etnickú/kultúrnu/jazykovú asimiláciu je (okrem historického a historiografického bádania) možné chápať ako posledné štádium relevantného záujmu o štúdium Slovákov v danej lokalite. No aj ako momentálny stav splynutia s dominantnou majoritou prostredníctvom straty jazykovej odlišnosti/identity a etnickej identity, a nie ako konečný a nezvratný výsledok etnotransformačných procesov. Lebo ďalšou možnosťou je jazyková/kultúrna revitalizácia ako sofistikovaný a riadený proces znovuoživenia istých exkluzívnych čít v komunite potomkov už (takmer) zaniknutého etnika. Revitalizačnou podmienkou je motivácia. Revitalizačný potenciál závisí od reálnych možností využitia revitalizovaného jazykového, či kultúrneho obsahu na získanie konkrétneho ekonomického, kultúrno-spoločenského, emocionálneho, alebo akéhokoľvek iné-

¹⁰ K problematike etnicity a de/etnizácie bližšie napríklad Šatava, Leoš: Etnicita a jazyk. Teorie, praxe a trendy: čítanka textů. Brno: Tribun 2013, 108 s.; Eriksen, Thomas: Sociální a kulturní antropologie. Praha: Portál 2008, 559 s.

ho profitu.¹¹ Jazyková a kultúrna revitalizácia je mimoriadne aktuálnym fenoménom v prostredí potomkov Slovákov vo väčšine lokalít v Maďarsku a v Chorvátsku. Reálny je predpoklad, že, i keď z iných dôvodov, ale v priebehu jednej až dvoch generácií táto situácia nastane aj v Rumunsku a Srbsku.

Komplexná identita (*Identita*¹²) je štruktúrou mnohých parciálnych identít. Podľa sociálno-psychologického prístupu má človek toľko identít, koľkých skupín je/cíti sa byť členom.¹³ Dekonstruáciou *Identity* dolnozemskej Slovákov vzniká niekoľko parciálnych identít – etnická, jazyková, náboženská, socioprofesionálna, kultúrna, areálová a pod. V prípade konkrétnych komunít sa „odhalí“ aj lokálna a regionálna identita. Na každú z týchto príslušností sa vzťahuje istý špecifický kultúrny obsah, ktorého zdieľanie je pre jednotlivcov aj skupiny nevyhnutné – jazykovú identitu podmieňuje zdieľanie (slovenského) jazyka, náboženskú zdieľanie príslušného náboženstva, kultúrnu identitu realizácia príslušných kultúrnych tradícií a pod. Podľa symbolického interakcionizmu sú identity hierarchicky usporiadané. Otázne je, ktorá z parciálnych identít je prvá, ktorá posledná, aj to, či je vždy hierarchia rovnaká. Situacionistický prístup zohľadňuje dynamiku a špecifiká identifikačného diskurzu. Poukazuje na zmeny hierarchií (usporiadania identít v systéme Identity) v kontexte konkrétnych (príslušných) identifikačných situácií. (Práve získanie schopnosti a obratnosti „v narábaní“ s príslušnými identitami v reálnych životných situáciách je cieľom socializácie/enkultúracie/ akultúracie.) Identita slovenských dolnozemskej komunít je vždy minoritná, ale v konkrétnych situáciách sa prejavuje prostredníctvom jednej, častejšie však viacerých parciálnych identít (Nadlačan – „nadlackou“ slovenčinou hovoriaci - Slováčok – evanjelik – výrobca „hrubej“ klobásky – aktér veľkonočnej oblievačky). Minoritná identita je postavená na odlišnostiach voči majorite a preto do popredia vystupujú tie identity, ktoré túto odlišnosť najlepšie reprezentujú. V prostredí dolnozemskej Slovákov je to vždy jazyková a kultúrna identita. Náboženská identita je významným komponentom tej minoritnej tam, kde je evanjelické (alebo katolícke) vierovyznanie Slovákov odlišné od vierovyznania majority, napríklad v pravoslávnom Rumunsku a Srbsku a v prípade komunít evanjelických Slovákov v Soľanoch, Iloku a Radoši aj v katolíckom Chorvátsku. Tam, kde je náboženstvo zhodné, konfesijná identita zohráva menšiu, alebo žiadnu etnodiferenčijnú úlohu.

Prví slovenskí kolonisti si so sebou, ak to bolo len trochu možné, priviezli aj slovenského kňaza, aby mohli svoje náboženstvo realizovať v materinskom jazyku. Čo najskôr po usadení stavali najprv modlitebne, neskôr kostoly a fary. Katolícky a evanjelickí Slováci v Srbsku a Rumunsku si trend slovenských kňazov a odbavovania všetkých cirkevných záležitostí v slovenčine zachovali dodnes. V Chorvátsku sa katolíci z Oravy a Kysúc okamžite začlenili do už existujúcich chorvátskych r. k. cirkevných zborov, čím došlo k jazykovej výmene a urýchlila sa etnická asimilácia. V Maďarsku išlo o maďarizáciu všetkých prítomných cirkví, ktorá začala už

¹¹ K možnostiam revitalizácie minorít bližšie Slobodová Nováková, Katarína: Study Possibilities of Present-Day Ethnic Revitalization of German Woodsmen in the Little Carpathians. In: *Ethnologia Actualis: the Journal of Ethnographical Research*, 2014, roč. 14, č. 2, s. 97-108; alebo Šatava, Leoš: Minority language media: concepts, critiques and case studies. In: *Český lid – etnologický časopis*, 2009, roč. 96, č. 2, s. 214-216.

¹² Terry Eagleton vo svojich teoreticko-metodologických úvahách o kultúre pre potreby najvšeobecnejšieho vymedzenia a „očistenia“ tohto pojmu od mimoriadne vysokého množstva prívlastkov a interpretácií, používa pojem Kultúra (s veľkým K). V rovnakom zmysle tu figuruje *Identita*, ako univerzálna kategória vyjadrujúca príslušnosť subjektu k objektu v najvšeobecnejšom chápaní. (Eagleton, Terry: *The Idea of Culture*. Willey 2000. 156 s.)

¹³ O sociálne a kultúrne determinovanom formovaní identity bližšie Bačová, Viera: Problém identity v sociálnej psychológii. Uverejnené na: <http://www.kvsbk.sav.sk/10rokov/bacova.htm>; alebo Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick: *Beyond Identity. Theory and Society*. Vol. 29, 2000, pp. 1–47; alebo Fay, Brian: *Současná filosofie sociálních věd. Multikulturní přístup*. Praha: SLON 2002, 324 s.

po rakúsko-maďarskom vyrovnaní. Aj tým došlo k zintenzívneniu jazykovej a následne i etnickej asimilácie Slovákov v Maďarsku.

Azda najreprezentatívnejším príkladom je príbeh Békešskej Čaby: V roku 1718 bola slovenskými kolonistami z Novohradskej, Gemerskej a Hontianskej župy¹⁴ znovu obnovená rovnomenná osada, kde v tom čase žilo 22 katolíckych rodín a staval sa malý kostol. V roku 1784 tu už žilo približne 10000 Slovákov a o 50 rokov neskôr 21757. V rokoch 1872 – 1918 mala Békešská Čaba štatút veľkodediny. V roku 1857 sa z 26705 Békeščanov za Slovákov hlásilo 20671 (77,2%). Békešská Čaba bola v tomto období najväčšou dedinou Európy a najpočetnejším sídlom slovensky hovoriaceho obyvateľstva. Ani vo vtedy najväčších mestách na území Slovenska nežilo viac Slovákov.¹⁵ V roku 1900 tu žilo 37547 obyvateľov. Oficiálny štatút mesta dedina získala v roku 1919 v rámci nového štátu – Maďarska. Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1920 i napriek vrcholiacej maďarizácii a manipuláciám štatistik boli Slováci s počtom 24710 (52,98%) ešte stále v meste väčšinou. Za evanjelikov sa vtedy hlásilo 29725 obyvateľov (63,79%), čo vzhľadom na to, že miestnymi evanjelikmi boli takmer výlučne Slováci, upravuje aj ich skutočné etnické zastúpenie.¹⁶ Počas výmeny obyvateľstva v rokoch 1946 – 1948 sa z Békešskej Čaby do Československa odsťahovalo 7408 Slovákov¹⁷, čo vzhľadom na počet tých, ktorí zostali, nebolo veľa.

O pol storočia neskôr už bola etnická situácia mesta úplne odlišná: podľa cenzu v roku 2001 sa z 67968 obyvateľov mesta za Slovákov hlásilo len 1687, silnú väzbu k slovenskej kultúre deklarovalo 2688 a používanie slovenčiny uviedlo 1233 obyvateľov. V roku 2011 sa z 62050 Čabanov za Slovákov hlásilo 1881, slovenský materinský jazyk deklarovalo 665, používanie slovenčiny v rodinnom a priateľskom kruhu 1133. Na základe toho bola slovenská príslušnosť pripísaná 2513 Čabanom.¹⁸ V roku 2015 sa z približne 60000 obyvateľov mesta 93,8 % hlásilo za Maďarov, 5,9 % za Slovákov, 0,6 % za Nemcov, 0,4 % za Rumunov a 0,4 % za Rómov.¹⁹ V priebehu troch storočí sa z jednej osmanskou okupáciou zdevastovanej a vyľudnenej uhorskej osady počas prvej polovice jej novej existencie stala takmer 40-tisícová slovenská dedina a počas polovice druhej maďarské vyše 60-tisícové župné mesto s oficiálnym 5,9% zastúpením Slovákov. Pre takúto rapidnú zmenu etnickej štruktúry mesta mala podstatný vplyv medzigeneračná transformácia etnickej identity niekoľkých generácií obyvateľov. Tlak obklopujúcej majority, politika štátu aj snaha miestnych byť čo najlojálnejšími a najlepšimi občanmi svojej vlasti ich nútili/motivovali zameniť svoj minoritný status za majoritný. Minoritná identita bola prekáž-

¹⁴ Gomboš, Ján: Slováci v Békešskej župe po skončení tureckých vojen a uzavretí mieru v Karlovci. In Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária (eds.): Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. Békešská Čaba: VÚSM 2005, s. 13-23.

¹⁵ Napríklad v roku 1880 bol najvyšší počet Slovákov identifikovaných podľa materinského jazyka na území Slovenska v mestách Banská Štiavnica (11662), Košice (10311), Bratislava (7273), Prešov (5705). V roku 1910 v mestách Bratislava (11673), Trnava (8032), Košice (6547), Prešov (6494), Banská Štiavnica (3460). (Majo, Juraj: Historicko-demografický lexikón obcí Slovenska 1880 – 1910. Štruktúra obyvateľstva podľa materinského jazyka a náboženskej príslušnosti. Bratislava: Štatistický úrad SR 2012. Dostupné na: http://portal.statistics.sk/files/historicko-demograficky_lexikon_obci_sr_1880_1910_1.5.pdf.

¹⁶ Borguľa, Michal – Švihran, Ladislav: Tu sa usadíme: Slováci v čabianskej oblasti. Bratislava: Tatran 1979. 171 s.; Filadelfi, Samuel: Slovenská menšina v krajinách bývalého Uhorska v období 1711 – 1918. In: Klaudyán: internetový časopis pro historickú geografiu a environmentálnu dejiny. Internet Journal of Historical Geography and Environmental History. Roč. 8–9/2012, č. 1, s. 26-42, pp. 26-42. Dostupné na: <http://www.klaudyan.cz>

¹⁷ Šutaj, Štefan: Československé štátne občianstvo Slovákov presídlených z Maďarska. In: Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné, teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied. Roč. 8, č. 1, SVÚ SAV Košice, 2005. Dostupné na: <http://www.saske.sk/cas/archiv/1-2005/sutaj.html>

¹⁸ Elements of nationality affiliation of the population, 2011–Békéscsaba 2017. Dostupné na: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tables_regional_04

¹⁹ Jančovic, Ján: Tri storočia Slovákov v Békešskej Čabe. In: Slovák v Maďarsku. 2017. Dostupné na: <http://www.oslovma.hu/index.php/sk/historia/164-historia1-historia1/1348-tri-storoia-slovakov-v-bekeskej-abe>

kou plnohodnotného života a využívania existujúcich možností profitu v majoritnej spoločnosti. Prinášala riziko marginalizácie a sociálnej exklúzie.²⁰ Pomadžarčenie, vrátane mena a priezviska, bolo podmienkou získania dobrého zamestnania, napríklad v štátnej správe, no aj vzdelania a spoločenského uznania. Deti boli za používanie slovenčiny v školách (aj mimo výučby), i na ulici trestané, slovenskí učitelia a kňazi boli nahrádzaní maďarskými a pod.

Jedným z najvýznamnejších nástrojov tejto premeny bola výmena materinského jazyka. Realizovala sa elimináciou príležitostí používania slovenčiny pod vplyvom vytvárania jej negatívneho heteroobrazu majoritnou spoločnosťou. To vyústilo do jej nahrádzania maďarčinou nielen v inštitucionálnej sfére (spoločenského, verejného, náboženského, politického, profesijného života a vzdelávania), ale aj na komunálnej úrovni - v komunitnom a rodinnom živote. Keďže túto úroveň „neovládal“ štát ani majorita, možno konštatovať, že zmena etnickej identity a výmena materinského jazyka bola z veľkej miery rozhodnutím samotných príslušníkov minorít. Za najvyšší spoločenský princíp v Maďarsku sa permanentne považuje (aj vyžaduje) štátna príslušnosť. S tým sa stotožňuje nielen majorita, ale i prevažná časť potomkov Slovákov v Maďarsku. Príbeh Slovákov v Békešskej Čabe dokazuje, že schopnosť jednotlivcov aj najpočetnejších etnických spoločenstiev meniť tie svoje identity, o ktorých sa zväčša hovorí s pátosom, považujú sa za primordiálne a nezmeniteľné jadrá a piliere, dedičstvo predkov a pod., včítane materinského jazyka, ktorý sa zväčša glorifikuje ako dôležitý, je niekedy oveľa väčšia, ako by sa predpokladalo. Počas vystriedania viac ako 10 generácií sa úplne zmenila etnická a jazyková identita mesta, pričom jeho ostatné identity sa nezmenili.

Jazyk je nielen indikátorom etnickej (prípadne iných identít), ale ako unikátny znakový systém je významnou súčasťou kultúry a médiom veľkej časti kultúry, ktorá existuje len prostredníctvom jazyka a v jazyku. V prostredí skúmaných minorít symbolická unikátnosť slovenčiny spočíva v mimoriadnej variantnosti determinovanej lokálnymi, regionálnymi, dobovými a generačnými špecifikami, navyše, absorbuje v sebe aj etnojazykové, náboženské, neraz aj socioprofesionálne parametre obklopujúceho prostredia.²¹ V doteraz neasimilovaných dolnozemskej enklávach Slovákov a obyvateľov slovenského pôvodu je slovenčina vo svojej lokálnej, aj inštitucionálnej/masmediálnej podobe mimoriadne silným a dôležitým médiom veľkej časti kultúrneho dedičstva aj súčasnej kultúrnej produkcie (najmä umenia). V týchto komunitách je ťažké/nemožné predstaviť si realizáciu etnokultúrnych tradícií (najmä obyčají kalendárneho, životného a pracovného cyklu), veľkej časti folklóru, ďalej scénického umenia (okrem hudby a tanca) a literárnej tvorby, bez slovenčiny. Možno i paradoxne, ale v etnicky zmiešaných lokálnych spoločenstvách sa niektoré kultúrne tradície prínáležiace pôvodne len k jednej z prítomných minorít stali reprezentatívnou súčasťou celej lokálnej kultúry. Navyše, nie všade sa tak udialo za cenu deetnizácie, ako napríklad v prípade dnes už svetoznámeho čabianskeho Klobásového festivalu, ktorý sa vôbec nespája so Slovákami, ale s Békešskou Čabou a čabianska klobása sa stala hungarikom. Nezriedka je slovenská proveniencia tradície stále jej charakteristickou črtou, ktorú všetci zúčastnení priznávajú, aj keď niektorí, lebo aj väčšina slovenský jazyk už neovláda.

Príkladom sú niektoré kolektívne obyčajové tradície, na realizácii ktorých sa podieľajú aj inoetnickí členovia lokálneho spoločenstva: Vojlovica je približne 5 tisícová mestská časť industriálneho 77 tisícového mesta Pančevo (v srbskej autonómii Vojvodina), ktorá má

²⁰ Bocánová, Martina: Possibilities and forms of adaptation of socially and economically excluded inhabitants living in town outskirts into the majority society (an example from Trnava). In: *Národopisná Revue*, 2017, č. 2, 2017, s. 114-127.

²¹ Imanentný vývoj minoritného jazyka v skúmanom prostredí pod vplyvom obklopujúceho inoetnického prostredia objasňuje pluricentrická koncepcia vývoja slovenčiny (Dudok, Miroslav: *Pluricentrická koncepcia slovenčiny*. In Andruška, Peter (ed.): *Slovenčina a slovenská kultúra v živote zahraničných Slovákov*. Nitra: UKF 2002, s. 14-19).

i napriek tomu dodnes rurálny charakter. V rokoch 1881 - 1882 bola založená slovenskými a nemeckými evanjelickými rodinami z iných dedín Vojvodiny, ďalej Slováckmi priamo z územia Slovenska a Nemcami z Bádenska-Württemberska. V roku 1883 bola dosídlená maďarskými kalvínskymi rodinami z rumunskej Bukoviny. Nemeckých Vojlovičanov v súvislosti s udalosťami po 2. sv. vojne a vznikom Juhoslávie postupne nahradili Srbi, v menšej miere Macedónci, Rumuni a Cigáni.²² Pre vyše 800 člennú komunitu vojlovických Slovákov je podnes najreprezentatívnejšou lokálnou, etnickou a kultúrnou tradíciou chodenie s betlehemom. Obchôdzka je súčasťou obyčají vianočného cyklu a začína na Štedrý deň (24. 12.) večer po službách Božích. Slovenskí mládenci v príslušných kostýmoch a maskách zorganizovaní do skupiny betlehemcov tu navštevujú takmer všetkých 70 „slovenských“ domácností, kde zahrajú betlehenskú hru (trvá 6 – 10 minút).²³ Obchôdzka trvá nepretržite do nasledujúceho rána. Niekedy sú skupiny betlehemcov dve, podľa aktuálnej početnosti generácie slovenských mládencov. Ak sú betlehemci pozvaní aj do srbských a maďarských, v minulosti aj nemeckých domácností, čo sa zriedkavo stáva, patrí sa pozvanie prijať a zahrať hru aj tam. Pozývaní sú najmä do tých neslovenských domácností, z ktorých majú mládencia v skupine betlehemcov. Pre mnohých miestnych slovenských mládencov je členstvo „v betleheme“ jediná slovenská obyčaj, ktorú dodnes pravidelne realizujú. Neslovenskí vojlovickí mládenci sú členmi betlehenských skupín v prípade, že tých slovenských je málo. Dôvodom je možnosť zarobiť si, podmienkou priateľstvo.²⁴ Znalosť slovenského jazyka nie je nevyhnutná, lebo nie všetky postavy v hre rozprávajú.

Je zaujímavé, že betlehemska obchôdzka sa, okrem Vojlovic, v slovenských komunitách južne od hranice Slovenska vyskytuje len v slovenskom katolíckom prostredí, napríklad v rumunskej horskej lokalite Borumlak v bihorskej časti Transylvánie, alebo v nížinných slovenských pôvodne evanjelických lokalitách Butín a meste Nadlak, ktoré bihorski Slováci dosídlili len nedávno, v priebehu 2. polovice 20. storočia a betlehenskú hru si priniesli so sebou. V týchto lokalitách sú rovnako nezriedka členmi skupín rumunskí priatelia, ktorí tiež slovenčinu neovládajú a sú pravoslávneho vierovyznania.

Záverom možno konštatovať, že dolnozemeckí Slováci sú dôkazom toho, že vzťah jazyka, kultúry a identity v prostredí etnických minorít je veľmi pevný vtedy, keď minorita existuje ako vitálna, s vlastnou kultúrnou reprodukciou. Ak vonkajšie parametre pôsobia proti pretrvaniu minority, alebo minorita stratí vnútornú silu, lebo v minoritnom pretrvovaní nevidí zmysel a nezískava z neho žiadny profit, spoločný integrovaný pilier minoritnej identity, ktorý pozostáva z jazykovej, kultúrnej, prípadne náboženskej identity, sa oslabuje a minorita zaniká/asimiluje. Pevnosť tohto piliera je silná natoľko, nakoľko integrovaný je vzťah jazyka, kultúry a identity. Ak sa oslabí niektorá zložka, oslabí sa aj minoritná identita.

²² Sklabinská, Milina – Mosnáková, Katarína (eds.): Slováci v Srbsku z aspektu kultúry. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov 2012, 399 s.

²³ Na čele skupiny je hviezdár, ďalej dvaja anjeli, traja králi a niekoľkí čobani (pastieri) – mladší aj starší. Počet postáv je od 8 do 12. Za betlehemcov idú mládenci vo veku 12 – 15 rokov, zväčša začínajú ako mladší čobani. V skupine sú približne do veku 20 – 25 rokov, resp. kým sa neoženia. V minulosti zvykli s betlehemom chodiť v ojedinelých prípadoch aj ženatí, podobne ako dnes starí mládenci (Lenovský, Ladislav: Transformácia kalendárnych obyčají v prostredí etnických minorít (na príklade komunity Slovákov vo Vojlovici). In: Etnologické rozpravy, 2017, roč. XXIV, č. 2, s. 97-115).

²⁴ V každom dome dostávajú fľašu vína a 500 – 1000 dinárov (približne 5 – 10 eur). Peniaze zbiera posledný – hviezdár. Ráno si ich rozdeľia zaužívaným spôsobom – na cirkevné účely venujú od 3000 (cca 30 eur) do 10000 dinárov (cca 90 eur). Darovanú sumu vždy vyhlási farár na bohoslužbách 25., alebo 26. 12. Ostatné peniaze si betlehemci rozdeľia rovnakým dielom (Lenovský, Ladislav: Transformácia kalendárnych obyčají v prostredí etnických minorít (na príklade komunity Slovákov vo Vojlovici), c. d., s. 97-115).

The Relation of Language, Culture and Identity in the Environment of Ethnic Minorities

Ladislav Lenovský

The ethnical diversity of Europe, constituted in states established on the national principle, together with the legitimation and institutionalization of national minorities and ethnic groups, is a feature of its character. National, ethnic and civic identities are ones of the most important identities that the European person has at the moment. Language is a primary ethno-identification and etnodiferencing tool in many communities of which the most significant example is Slovak language as a mother tongue. It is the most important integration, socialization and enculturatory factor of the Slovak society.

Slovaks living south of the border of Slovakia live in numerous enclaves, even in the diasporically persistent groups formed only by individuals or families. Their presence in today's Hungary, Serbia, Croatia and Romania is the result of a post-Ottoman phase of the development of Hungary and subsequently of the „20th Century Europe“ - an integrated system of nation states. Currently, it is „Europe of the 21st century“, which vision is represented by the emergence of a globalized, homogenized and corporate society as well as support for cultural diversity and multiculturalism on the basis of maintaining a linguistic, religious, cultural and ethnic identity.

The linguistic and cultural diversity of individual Slovak communities is extremely high, depending on many parameters, which are reflected in the existence of many identities. Nevertheless, the language, culture and identity of the Slovak lowland community are in a mutually determinate relationship that is timeless and carries the signs of universality. Language is not only an indicator of ethnic (or other identities), but as a unique sign system is an important part of culture and a medium of large part of culture that exists only through language and in language.

The relationship of language, culture and identity in the environment of ethnic minorities is an indicator and formant of minority identity. The pillar of minority identity is determined by the integrity of language, cultural, or religious identity. The strength of this pillar is directly proportional to the integrity of these identities.